

DE BAVO ALS ‘SCHRIJN’

▣ Tekst: Koen Vermeij

▣ Beeldmateriaal: Koen Vermeij, Chris Hoefsmit, Wikimedia

▣ Beeldbewerking: Studio KV 627

▣ Eerder als lezing gegeven

DE BAVO ALS ‘SCHRIJN’

DE Bavo heeft voor mij iets dat andere gotische kerken in de omgeving niet hebben. Zeker, ze is groter, langer, breder, en is bekroond met een unieke toren, maar dat bedoel ik niet. Het is het licht dat in de Bavo heerst, de volmaakt schone leegte ervan. Ik ben ook niet de enige die dit voelt.

Godfried Bomans schrijft in 1966: Wie de kerken van Nederland enigszins kent zal het vermoedelijk met mij eens zijn, dat deze kathedraal een ruimtewerking heeft, die men nergens in die mate aantreft. Telkens als ik dit monument van samengebalde kracht en immense afmetingen binnenga sta ik weer verstomd over de vermetelheid van conceptie om een stuk Hollandse ruimte zó te vangen en binnen een stenen huid te stollen. Het is of je opeens de tijdeloosheid betreedt, alsof men wordt opgenomen in een enorme en geruisloze golf van steen, die je de adem afsnijdt. Je verwacht het niet, die kolossale overhuiving en opeens sta je er midden in. Je zou verdrinken, als de ruimte na een tijdje zich niet barmhartig om je heen sloot in een soort innigheid, die men „vroom” zou willen noemen, als het woord niet al te veel besmet was.

De Haarlemse schrijver Wim Vogel zegt het zo:[...] Maar binnen ben ik er steeds weer verbaasd over hoe zoiets zwaars zo vederlicht kan worden. Hoe je in die geweldige ruimte wordt opgetild door de stilte, door het licht en, als je geluk hebt, door de muziek.[...]

Deze ervaringen, gevoegd bij de mijne, brachten me op het idee te proberen dit gevoel met rede te onderbouwen. Een aanknopingspunt daarvoor is ‘het licht’. Gotiek en Licht is nauw met elkaar verbonden. Daarvoor gaan we naar het Frankrijk van ca 1150.

DE GOTHIEK EN HET LICHT

Om het begrip ‘gotiek’ direct duidelijk te maken zien we hier het interieur van een Romaanse kerk, de Madeleine in Vezelay [afb.1]. We zien de bekende ronde bogen, dikke muren met kleine vensters. Het licht komt spaarzaam binnen, alhoewel de lichte steensoort het mooi reflecteert.

1

Hier zien we de kathedraal van Soissons [afb.2]. Dit is een gotische kerk. Het verschil met de romaanse Madeleine is verbluffend. Het licht klettert door de hoge ramen naar binnen, en vult de ruimte. De gotische bouwstijl is het resultaat van ontwikkelingen in de bouwtechniek. Van massieve muren met kleine openingen erin, ontwikkelde zich een techniek waarbij de stevigheid van een bouwsel gewaarborgd werd door steunberen, pijlers en ribben. Die nemen de krachten op, waardoor de ruimtes ertussen onbelast zijn en van vensters kunnen worden voorzien, zoals in het schip van Soissons te zien is.

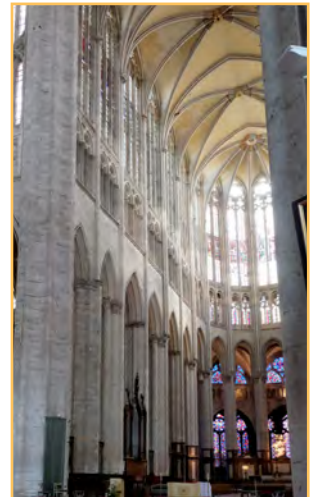
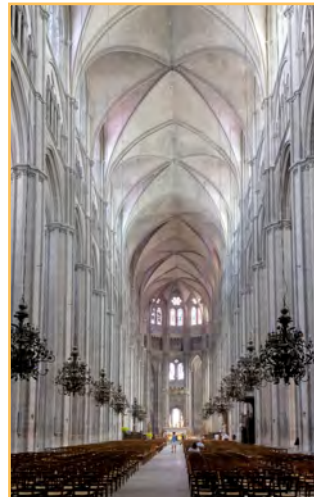
2

SYMBOLIEK

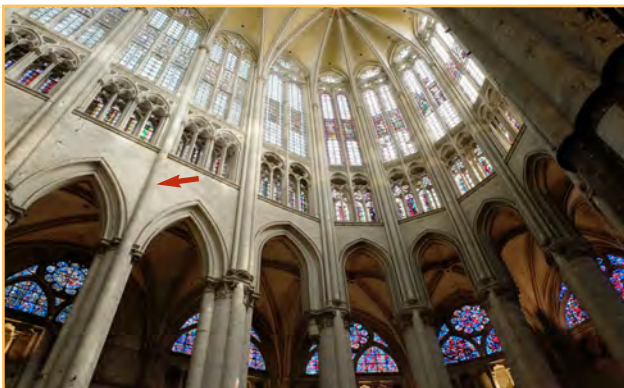
Symboliek speelde in het leven van de middeleeuwse mens een grote rol. De stoffelijke wereld werd weerspiegeld in een geestelijke wereld. Al het stoffelijke ‘stond’ voor iets. Er bestond een ‘theologie van het licht’: God is het oneindige licht: ‘Lumen de lumine’ (Bonaventura). Zo werd ook het licht dat met de nieuwe bouwstijl de kerkruimte vulde direct symbool: het verwijst naar het Grootste Licht, God. Met het licht wordt de ruimte vervuld met zijn aanwezigheid. De kerk werd geduid en gezien als een voorafbeelding van het ‘hemels Jeruzalem’, – het hemels paradijs – zoals Johannes die noemt en beschrijft in zijn Openbaring, 21:11: ‘haar lichtglans leek op edelsteen, op jaspis helder als kristal’.

Stel jezelf voor als middeleeuwse gelovige, wonend in een houten huisje met strodak, vanuit een enkel raampje uitkijkend op andere houten huisjes: het binnengaan in de kerk moet een verpletterende indruk gemaakt hebben.

Je kunt begrijpen dat de theologische duiding van de architectuur de bouwmeesters aanzette tot steeds grotere en hogere kerken. Breng het gewelf zo dicht mogelijk bij de hemel! Maar naast religieuze speelden andere menselijke eigenschappen een rol: rivaliteit. In de tijd dat de steden in opkomst waren werd het per stad belangrijk gevonden een grotere kerk te bouwen dan anderen.

3a-d

4

Om deze groei te demonstreren hier een rits voorbeelden van kerken in chronologische volgorde. De kathedraal van [a] Laon [24 m.], [b] Soissons [31 m.], de [c] St.-Etienne van Bourges [37 m.], en het absoluut hoogtepunt van skeletbouw : de kathedraal van [d] Beauvais [48 m.] [afb.3]. Met dit koor overspeelden de architecten hun hand: in 1284 stortte het gewelf in. Dit bleek de grens, herstel kon alleen geschieden door extra pijlers bij te zetten [afb.4].

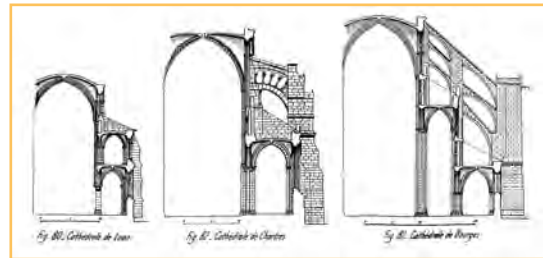
Al deze kerken konden doorgaan voor prachtige voorafbeeldingen van een ‘Hemels Jeruzalem’, maar het instorten bewees eens te meer dat we ons weldegelijk hier op aarde bevinden, waar nu eenmaal de wet van de zwaartekracht heerst. Om het effect van een smetteloze, bijna zwevende binnenruimte te scheppen, moet wel betaald worden. Buiten.

5a-d

Hier zien we de noodzakelijke trucs: [a] Laon, [b] Soissons, [c] Bourges en [d] Beauvais. De corsetterie wordt steeds omvangrijker, maar ook slimmer.

Van het romaanse systeem van galerijen boven de zijbeuken dat nog in Laon heerst, via een massieve luchtboog in combinatie met massieve steunberen naar een staketsel van dunne- re, maar optimaal berekende luchtbogen en steunberen [afb.6].

6

We zagen dat het smetteloze licht in het interieur van de gotische kerk in de middeleeuwen de gelovigen een vooruitblik gunde op het hiernamaals. Het zou dus kunnen dat het bijzondere licht dat we in de Bavo aantreffen, in het ontwerp van de kerk bewust is ingebracht, mogelijk onder invloed van theologische overwegingen

HET SACRAMENT VAN DE EUCHARISTIE

Dat is wat betreft het licht. Tegelijkertijd met de ontwikkeling van de gotische bouwkunst vindt nog een andere ontwikkeling plaats dat de binnenruimte van de kerk nog een betekenis méér verleent.

Op het vierde lateraanse Concilie in 1215, waar 1500 bisschoppen en abten onder leiding van paus Innocentius III vergaderden, werd de geldigheid van de transsubstantiatie officieel als dogma vastgelegd. Vanaf dat moment mocht niet meer getwijfeld worden aan de aanwezigheid van Christus in de gedaanten van brood en wijn door de consecratie tijdens ‘het sacrament van de eucharistie’, tijdens de misviering. De pure aanwezigheid van de geconsecreerde hostie maakte het kleine schijfje tot brandpunt van de kerk. In de mis, maar ook tijdens andere plechtigheden. Dan vond ‘de uitstelling van het Heilig Sacrament’ plaats. Daartoe werden monstransen gemaakt [afb.7]. Uiteraard bij voorkeur van goud, het kostbaarste materiaal. Wat anders kun je gebruiken rondom de hostie, Christus zelf? Alleen een kostbaar schrijn is op z’n plaats.

En, mag de opbergplaats van de monstrans dan van minder allooi zijn? Nee, het sacramentshuis moet van gelijke waarde en schoonheid zijn. En moet de plaats waar

7

het sacramentshuis staat, de kerk, niet van even grote kwaliteit zijn? Je zet die toch niet in een bollenschuur? Als de monstrans een schrijn is – dat is: de vlekkeloze, smetteloze, kostbare omhulling van het kostbaar kleinood –, dan ook het sacramentshuis [afb.8], en de kerk net zo.

De kerk werd dus ook een ‘schrijn’. Een aansprekender voorbeeld als de Ste. Chapelle in Parijs is niet mogelijk [afb.9]. Een kapel, die al bij de bouw als schrijn bedoeld was. Koning Lodewijk de Heilige liet de kapel rond 1245 bouwen om zijn relikwieën te bewaren. Een ervan was Christus’ doornenkroon.

Met de focus op de eucharistie wordt de kerk tevens tot ‘schrijn’, dat is: een ruimte waarin niets meer te zien is van het werk, dat nodig is geweest om het te maken, en daardoor de volmaakte verpakking is geworden voor het kostbaarste dat we bezitten. Bij wijze van spreken zou een loszittende steen de waarde ervan al bederven, zoals een loszittende diamant in een kostbare ring, of een krasje op de wijzerplaat van een kostbaar horloge.

Deze denkwijze bepaalde in hoge mate de spiritualiteit in Frankrijk in de tijd van de gotiek. Dit geestelijk klimaat, de toenemende verstedelijking en het goed op gang komen van pelgimage, resulteerden in een land vol prachtige kerken.

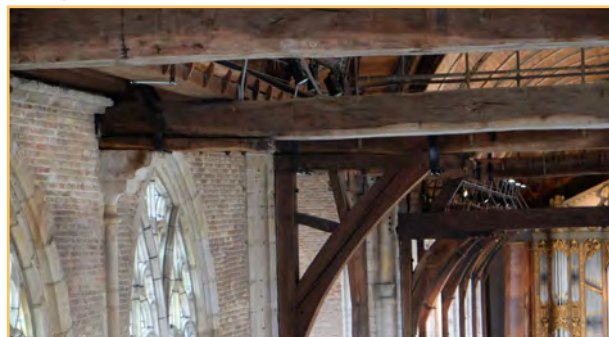
DE KERKRUIMTE ALS SCHRIJN

De vraag is nu: Kunnen we dit ‘eucharistisch enthousiasme’ met zijn ‘kerk-als-schrijn’-gedachte in verband brengen met de Bavo?

De tocht van de gotiek naar het noorden had tijd nodig. De Brabantse gotiek ontstond grof gezegd een eeuw later, dan de Franse, en onze kerken in Holland (zeg de Randstad) nog weer honderd jaar later.

Bleef al die tijd de oorspronkelijke spiritualiteit bewaard? Bleef het idee van de kerk als schrijn in takt? Emigreerde die mee? In de twee Brabantse kerken in ieder geval op het eerste gezicht wel. Smetteloze lichtvervulde ‘schrijnen’ zijn het, de St.-Jan in Den Bosch [afb.10] en de Grote Kerk in Breda [afb.11]. Hoewel, in

die laatste zie ik toch een storend element: het is kennelijk nodig met ijzeren staven de pijlers op hun plaats te houden.

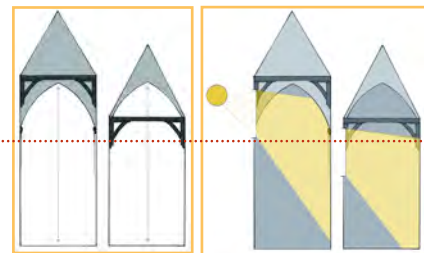

Laten we eens naar een Hollandse kerk kijken, de mooie St. Laurentius in Alkmaar. In één snelle actie gebouwd van 1470 tot 1520. Het licht lijkt in orde, maar hoe zit het met de ‘schrijnheid’? Mmm, niet best. Het dak lijkt niet af, althans, we kunnen de trekbalken, de korbelen en de muurplaten nog zien [afb.12]. Nog meer? De muur is niet gewit, als heeft de hemelse bruid geen jurk aan. Ja, en ook hier zijn alle pijlers door staven verbonden [afb.13]. Wat is er aan de hand? Is dit normaal?

13

We hebben hier te maken met een standaardversie van een Hollandse gotische kerk. Anders dan met Franse rotsbodems of Brabantse zandgronden hebben wij te maken met nat land, nauwelijks boven het grondwaterpeil. Dat vraagt om een ander, lichter soort bouwen. We kunnen de kerken gelukkig wel even hoog maken door een houten gewelf in de dakkap op te nemen. Dan kunnen we toe met lagere, minder dikke muren. We moeten dan accepteren dat we constructiedelen te zien krijgen en dat in het gewelf geen direct licht valt, zoals te zien is in de tekeningetjes [afb.14]. Ook de situatie in de Nieuwe Kerk in Amsterdam laat dat duidelijk zien [afb.15].

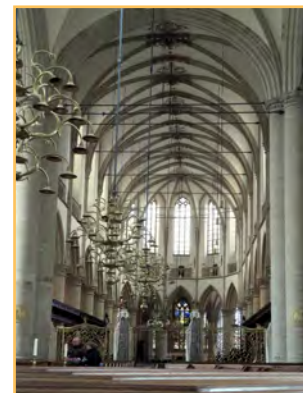
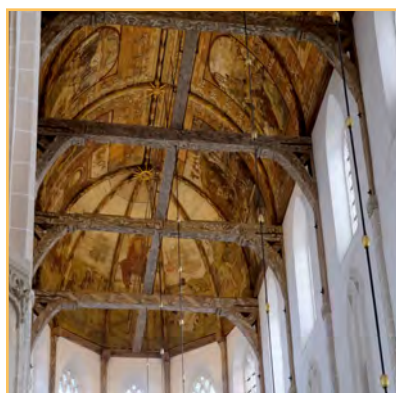
14

Heeft de kerk in Alkmaar nog een restant ‘schrijnheid’ vanwege de doorzichtigheid van de ruimte, de kerk van Gouda [afb.16] mist die geheel, en kan – met alle stutsels en verstevingsconstructies op geen enkele ‘schrijnheid’ meer aanspraak maken. Toch, in de Grote Kerk van Naarden [afb.17] heeft men de trekbalken in de esthetiek van de kerk opgenomen, hetgeen duidt op een ontevredenheid met het ruwe materiaal! Maar in het algemeen: speelde in onze streken het idee van de kerk als ‘schrijn’ nog een rol? Stoorde deze architectonisch noodzakelijke rommeligheid de priesters en gelovigen? Waarschijnlijk niet. Al met al kan de Hollandsgotische kerk het originele idee van een ‘schrijn’ niet waar maken.

15

16

17

18

In dit Holland zijn twee Brabants-gotische kerken te vinden. De Grote Kerk van

Dordrecht en de St.-Bavo in Haarlem. Het zijn verwante kerken, dezelfde architect heeft aan beide gewerkt. Dordrecht [afb.18] heeft zelfs een stenen gewelf gekregen. Een imposant geheel. In principe een prachtig ‘schrijn’... zou de kerk niet met trekdraden aan elkaar hangen.

19

DE BAVO EEN SCHRIJN?

Dan Haarlem.

Eén blik vanaf het triforium volstaat om te zien dat hier we te doen hebben met een perfect schrijn! [afb.19] Geen balken, geen stangen, alleen ‘reine ruimte’. Het houten gewelf – eigenlijk een noodoplossing – draagt alleen maar bij aan de unieke werking van licht en ruimte. Een blik op zolder toont de andere kant van het schone gewelf [afb.20]. De benodigde rommel moet uit het zicht blijven.

Wat moet deze kerk voor de middeleeuwse gelovigen een prachtig godshuis zijn geweest!

Helaas, de middeleeuwse parochianen hebben tot 1538 tot in de nok van het dak kunnen kijken, van waaruit er poep, veren en struif op ze neerdaalde. Bovendien was tot 1542 het westvenster tot aan de plaatsing van het glas, waarvan hierbij de afbeelding van het centrale gedeelte [afb.21], een gesloten nis.

Na de overkapping van de lichtbeuk wachtten nog de transeptarmen op voltooiing. Daar moest nog een gewelf worden geslagen. Na de overgang van de kerk naar de protestanten in 1581 werd dat niet meer uitgevoerd. Het protestantisme erkent de transsubstantiatie niet, en kan dus ook geen gevoel hebben gehad voor het mysterie dat de aanleiding is geweest voor zo menig ‘volmaakt’ kerkgebouw. Integendeel, die balken daar hoog in de transeptarmen [afb.22], konden prima dienen om de lange brandslangen te drogen te hangen.

Pas in 1892, tijdens de grote restauratie onder leiding van Pierre Cuypers, werden op zijn aandringen de gewelven geslagen [afb.23]. Cuypers was een fervent katholiek, gegrepen door de gotische ideeën-

wereld. Hij was dus ook precies de juiste man op de juiste plaats – hoewel niet iedereen daar zo over denkt.

Wij zijn de gelukkigen, die in onze tijd mogen meemaken dat meer en meer aandacht ontstaat voor de middeleeuwse toestand van de kerk. Bij iedere ingreep, bijvoorbeeld het terugbrengen van de oorspronkelijke ornamentiek, wordt de kerk meer zoals ze ooit geweest is, of zelfs bedoeld was.

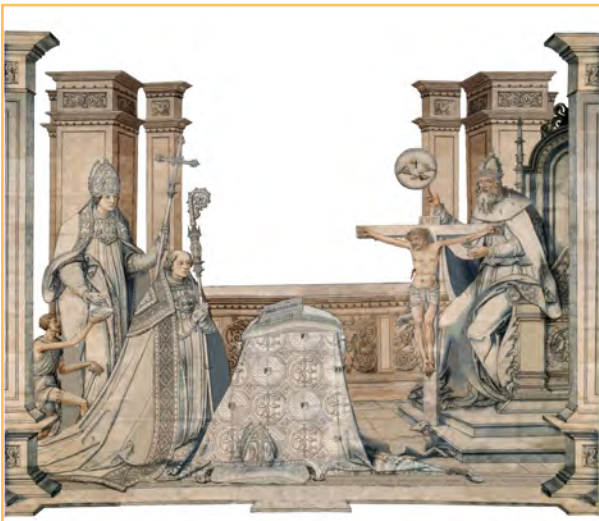
CONCLUSIE

De conclusie mag zijn dat de kerk sinds 1892 voldoet aan de middeleeuwse begrip ‘schrijn’. Dit maakt de Bavo volstrekt uniek temidden van haar zusters hier in Holland.

20

21

De bijbehorende middeleeuwse geloofsbeleving is verdwenen, maar is de kerk daarmee een lege huls geworden? Of zou het zo zijn dat de kerk door zijn lichtheid en volmaakte verschijning bij bezoekers de 'juiste' gevoelens weet op te roepen – ontzag, maar ook intimiteit – die altijd in dit godshuis hebben geheerst, en die het resultaat zijn van het werk van bouwmeesters die hun opdracht goed hebben uitgevoerd?

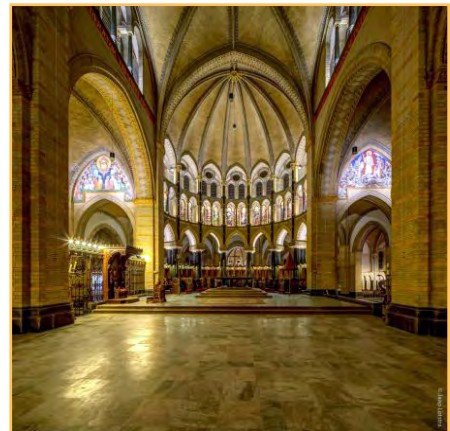

22

23

NAWOORD

Op het moment dat Pierre Cuypers in de oude Bavo bezig was de kerk te maken tot het schrijn dat wij nu zien, werkte zijn zoon Jos twee kilometer verderop aan een nieuwe katholieke Bavokerk. Zijn bewuste doel was het bouwen van een ultieme schrijn, een 'reuze Sainte Chapelle', waarbij - bij wijze van spreken - geen steen zonder bijbehorende symboliek bleef [afb.24]. Vader en zoon zullen elkaar regelmatig over het werk gesproken hebben, en hun toon zal hun diep-katholieke overtuiging zeker weerspiegeld hebben.

24

En nu een volstrekte gissing: zal vader Pierre met onverholen plezier zijn zoon hebben toevertrouwd dat hij bezig was de oude Bavo terug te brengen tot een zo katholiek mogelijke kerk? Zij koesterden zeker het gotische ideaal van de kerk 'als een bruid toegerust voor haar minnaar'. Dit devies 'sicut sponsa ornata', waarmee de nieuwe Bavo getooid is, verdient de oude Bavo na Cuypers' restauratie eveneens, ook al woont de minnaar niet meer daar.

